

Генерал-мајор **ИЛИЈА КОСТИЋ**

ВОЈНО ПРАВОСУЂЕ У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ

Када данас разматрамо постанак и развој војног правосуђа у току Народноослободилачког рата, онда морамо поћи од основне чињенице да се оно рађало и стварало у ватри Револуције, упоредо са нашом народном влашћу и нашим оружаним снагама, и да се организациски развијало према потребама наше оружане борбе. Због тога је и природно што развој војног правосуђа носи печат развоја наше народне власти и њених оружаних формација, и као такво оно се, по нашем мишљењу, једино може правилно и схватити и историјски приказати његов развој.

Оружани устанак и карактер револуционарног правосуђа 1941 године

Оружани устанак и Револуција 1941 значили су не само рат окупатору и његовим квислинзима, који су Југославију били разбили и раскомадали, већ и средство за рушење постојеће окупаторске власти, његове безбедности и сл. Револуционарни војни комитети, партизански одреди и штабови су од првих дана стварали нову народну власт и формирали нове револуционарне судове у циљу даљег разгарања и помагања борбе и народноослободилачког покрета. У одлукама о формирању војних јединица, народноослободилачких одбора, војних и народних судова — у њиховом раду и заједничким настојањима за јачање НОП-а и његових оружаних снага — рађао се и оформљавао нови правни поредак, данашње Југославије. Ту је клица ратних, поратних и данашњих наших социјалистичких прописа и закона. Снага наших прописа и њихова животворност огледа се у томе што су се појављивали као резултат нових победа извојеваних после тешких борби и напора како у току рата, тако и за време наше поратне изградње, и што су одражавали резултате пређеног пута и постављали јасне и одређене задатке за будућност.

Први народни судови формирају се у склопу народних одбора и судска већа делују унутар самог одбора. Судови су изборни, јер су састављени од чланова НОО које је бирао народ; они су зборни — јер суде у већу; делују јавно и непосредно и њихов поступак је усмен. После првог заседања АВНОЈ-а при одборима се формирају посебни судски отсеци којима је руководио један члан одбора и који је био стални судија, а осталу двојицу судија одбор је, за сваки кон-

кретан случај, одређивао из редова одборника. Судови постоје унутар општинских, среских, окружних, обласних, односно покрајинских НОО где су они постојали. После Другог заседања АВНОЈ-а судови се оформљавају у посебне органе — прво у склопу НОО од три стална члана, а затим се одлуком НКОЈ од 5 маја 1944 издвајају из склопа НОО као самостални органи правосуђа. Законом о народним судовима од 3 августа 1945 и уставним начелима израженим у чл. 115—123 Устава ФНРЈ од 31 јануара 1946, разрађени су основни принципи народног судства у мирнодопским условима живота и рада наше нове државе.

Наше војно правосуђе се од децембра 1941, када је изашла Наредба Врховног штаба о формирању војних судова при свим народноослободилачким одредима и бригадама, током рата развијало према потребама наше оружане борбе. Али и пре ове Наредбе и пре формирања народних судова у саставу народноослободилачких одбора били су формирано судови од револуционарних војних комитета, виших и нижих штабова, док су се први зачеци народног судства појавили приликом суђења народа на својим зборовима. У своје раду судови су се руководили циљевима и задацима народноослободилачке борбе. Правни принцип »*Nullum crimen sine lege*«, који претставља гаранцију правне сигурности грађана у организованој држави када је правни систем изграђен и устаљен, неодржив је у револуционарном периоду када се на рушевинама једног старог ненародног друштвеног поретка рађају нови односи и стварају нове норме које се постепено устаљују — да би се коначно у ослобођеној земљи усталиле и озакониле после победе револуције, — као што је то било код нас. Материјално-правне прописе замењивала је јасна и одређена линија Народноослободилачког покрета — борба против окупатора и домаћих издајника за ослобођење земље. Ономе ко са правне тачке гледишта изучава прву годину наше Револуције, и даље, стоје на располагању хиљаде докумената који то потврђују, од којих ћемо навести свега неколико.

Команда партизанског одреда Самарица, прописом од 28 септембра 1941 године, одређује вршење дужности у претстражама... „никоји друг из претстраже не смије то заузимати, а тј. разне предмете у своју својину... Онај који покуша то заузети у своју својину биће кажњен смрћу... Ниједан друг из претстраже не смије на своју руку отићи ван логора свога... исто тако га следеће смрт. За разне ситнице људи се не смију хапсити него им се мора загорзити убудуће да се таквим делима не баве...“ (Зборник V/1, док. бр. 44, стр. 138).

У Наредби бр. 2 Команде 2 батаљона НОП одреда Кордуна и Баније од 4 новембра 1941 године о раду и реду у батаљону каже се: ... „Батаљон је образован у чисто војничком духу и према томе, што се тиче реда, дисциплине, послушности, као и одговорности, постоје исти прописи као у свим савременим војскама. Иако нема још писаних закона и прописа по којима би се кривци узимали на одговорност, то ипак постоји један највиши закон, а то је интерес народно-

ослободилачке борбе. Ко повреди интересе народноослободилачке борбе сносиће најтеже последице..." Даље се упозорава да се грешке испитују детаљно и извештава батаљон ради изрицања казне. (Зборник V/2, док. 4, стр. 10.)

У Удугтству Штаба Приморско-горанског НОП одреда од 5. децембра 1941 године Штабу 1 батаљона, између осталог, стоји: „...сва наређења морају се испуњавати без приговарања и оклијевања, а у противном предузимати све потребне дисциплинске мере, као: повећање дежурства, прековремена стража, а у најгорем случају отказа послушности у акцијама, дезертерства, издаје, самовоље, личних освета, крађе и пљачке — казнити смрћу..." ... „Бекство из логора, напуштање борбе, пријављивање властима (окупатору — наша примедба) као што се то досада дешавало, сматра се издајом и дезертерством и биће кажњено смрћу..." (Зборник V/2, док. 40, стр. 105).

Штаб Дрварске бригаде у своме наређењу од 17 септембра 1941 наређује Штабу одреда у Прекаји за борбу против шверцера и шпијуна: „На подручју ваших одреда одредити сигурне патроле које ће имати у задатак да хватају све оне људе који се баве шверцом или другим прљавим пословима, хапсити их и одмах спроводити овом Штабу... Нарочиту пажњу посветити шпијунима — италијанским плаћеницима, немилосрдно их прогонити и хапсити. Сви такви елементи биће предани војном народном суду који ће им судити и осудити (их) онако како су то и заслужили..." (Зборник IV/1, док. бр. 160, стр. 351 и 352.)

Правила Главног штаба словеначких партизанских одреда од средине јула 1941 године о устројству, раду и задацима партизанских одреда (Партизански закон... чл. 15 — суд) предвиђају да партизански суд састављају: претседник, четири поротника и партизански тужилац.

„Претседника суда именује командант батаљона од случаја до случаја из редова команданата или политичких комесара. Поротнике бирају партизани дотичне јединице којој припада оптужени. Партизанског тужиоца именује Врховни штаб. Мање дисциплинске прекршаје кажњавају сами команданти. Веће грешке суди партизански суд. У случају издајства и кад се суд не може састати, сме колектив сам под претседништвом политичког комесара изрећи и смртну пресуду“.

Чл. 16 — казне: опомена, укор, извршавање тешких и непријатних послова и стрељање. (Зборник VI/1, док. 3, стр. 31.)

Штаб Посавског НОП одреда издао је октобра 1941 године „Уредбу о казнама у Посавском народноослободилачком партизанском одреду“, која је имала 22 члана и којом се разрађују грешке, одређују казне и надлежност појединих старешина у кажњавању од вода до вођства одреда. Ову Уредбу карактерише прецизност како у погледу одређивања врста кривице и казне, тако и у постављању права кажњавања појединих старешина, обавеза у погледу вођења евиденције казни, као и права помиловања, односно потпуног или делимичног опроштаја казне. Тако, члан 2 Уредбе, у тач. 1—21, пред-

виђа разне врсте кривица које се односе на грешке у међусобном понашању и опхођењу партизана и о односима према народу и народној имовини; затим у односу на дисциплину извршавања наређења старешина, самовољно напуштање јединице, нетачно извештавање старешина „о ма чему било“, ширење страха и панике, намерно или ненамерно издавање партизанских тајни (о јачини јединице, месту њеног боравка, намере покрета), употреба алкохола и пијанство, свако неизвршење примљеног наређења, „разбојништво из користолубља или освете, и силовање женскиња“, „извлачење — напуштање борбе без наређења вође одељења који одговара за извршење задатка“, итд. Уредба предвиђа следеће казне: прва опомена, опомена, последња опомена, укор, строги укор, пребацавање из вода у вод, премештање из чете у чету, премештање из батаљона у батаљон и смртну казну — стрељањем. Уредба, даље, прецизира поступност у изрицању појединих врста казни и разграничава надлежност у кажњавању појединих грешака између вођства вода, чете, батаљона и одреда — што нарочито указује на интенцију да се подигне дисциплина и очува ред по свим питањима из живота јединице и обавеза њених припадника, с једне, и да се очува законитост у доследном извршавању свих постављених задатака и избегне свака самовоља и ненадлежно решавање учињених грешака, с друге стране. У погледу ове Уредбе, важно је истаћи и то да се у прописима чл. 13 и 14 предвиђа да вођство које је изрекло казну може, ако је кажњени битно поправио своје владање у року од 3 месеца од извршења кривице, исту потпуно или делимично поништити. Исто тако се могло поступити и у случају када је кажњени партизан извршио какво херојско дело, без обзира на протек времена од почињене грешке. То све указује како на хуманитарни карактер казне тако и на њен огроман васпитни значај. Колико се водило рачуна о казнама и о њиховом уредном евидентирању види се и по томе што су старешине сваке јединице биле дужне да воде „Књигу кажњених“ и да је обавезно показују приликом обиласка претпостављених, и што су старије команде такође биле обавезне да контролишу рад потчињених у погледу правичности у расправљању грешака и опште политике кажњавања.

Привремена Врховна команда национално-ослободилачке војске за Црну Гору, Боку и Санцак издала је 27 јула 1941 године Наредбу свим командама и месним војним комитетима да се при сваком одреду (месној команди) одмах створи „пријеки народни суд“, који ће изрицати само смртне казне лицима која врше шпијунску службу, користе непријатељу, покушавају да наше трупе демобилишу, дигну оружје против Народноослободилачке војске или за ово агитују, шпекулишу са намирницама. Пријеки судови формирали су се и код герилских одреда на неослобођеној територији (Зборник III/1, док. бр. 5, стр. 21).

Формирање преких народних судова на територији Црне Горе, Боке и Санцака јула 1941 године одговарало је војно-политичкој ситуацији на овим територијама, у којима су против масовног

устанка народа од првог дана са окупатором отворено сарађивали само изразити и већ раније добро познати сепаратистички елементи и експоненти великосрпске хегемонистичке политике бивше Југославије. Отуда је и дат тако оштар критериј за њихово кажњавање — за изрицање само смртне пресуде. Ову Наредбу карактерише и то што је она важила и на неослобођеној територији, на којој је преки народни суд формиран са истим задацима при батаљонским, односно месним герилским командама. Међутим, треба истаћи да је она у појединим местима у току 1941 била круто схваћена у томе ко се све има сматрати шпијуном и сарадником окупатора, шпекулантом и сл., тако да се поједини случајеви нису довољно испитивали, или се није довољно проверавала делатност појединаца, итд., а било је случајева да се у појединим местима није изводило јавно суђење у присуству народа — иако је то било и нужно и корисно — што је у оваквим случајевима умањивало васпитни ефекат изречених казни. Но, ове грешке су почетком 1942 уочене и исправљене.

Организација и развој војног правосуђа у току рата

Као што је већ наведено, наше правосуђе се стварало од првог дана устанка унутар војних јединица и народноослободилачких одбора, још у време када су окупатор и његови сарадници вршили тешке злочине над нашим становништвом, а изнети примери говоре о томе да је оно стварано у складу са задацима оружане борбе и устанка уопште. Без обзира што су се суђења народним непријатељима често морала спроводити у условима ратних операција, брзог преласка територије из руку непријатеља у руке наших јединица, и обратно, она су од првог дана носила карактер оштрице и правичности, те су служила као доказ широким народним масама да ће сваки непријатељ одговарати за своје злочине. Мада у развоју војног правосуђа првих дана код појединих територија и јединица није било једнообразности, ипак је даљи развој устанка захтевао да се од војних судова, који се формирају од случаја до случаја, пређе на једнообразне сталне војне судове. Због тога је Врховни штаб, концем 1941 године и даље, у том погледу давао директиве, писмена упутства и сл. Ево неколико примера за то.

Наредбом Врховног штаба од децембра 1941 године¹⁾ наређено је да се формирају војни судови од три лица при свим народноослободилачким одредима Југославије и пролетерским бригадама који их дотада нису имали. Војни судови су били надлежни да суде како војним тако и цивилним лицима која су окривљена за дела шпијунаже, издаје народне борбе, дезертерство, пљачку и убиство, као и ометање војних јединица у извршењу војних задатака.

Чланом 8 Статута пролетерских НО ударних бригада²⁾ при штабовима бригада формирају се стални војни судови од три лица

¹⁾ Зборник II, Билтен ВШ бр. 13/42, стр. 114 и 115.

²⁾ Зборник II, Билтен 14-15/42, стр. 135.

— заменика политичког комесара, заменика команданта и једног члана Партије из редова бораца. Ако батаљони делују одвојено и самостално, формирају се привремени војни судови од пет лица.

У тач. 6 Наредбе Врховног штаба о народноослободилачким одборима, од септембра 1942 године,³⁾ регулисано је да: „...гоњење шпијуна, издајца, плаћеника и агената непријатеља, борба против саботера и паникера, припада у првом реду војним властима уз сарадњу НОО. Кривице по овим делима суде војни судови. Обавештајна служба такође спада у надлежност војних судова. НОО воде борбу против крађе, пљачке, разбојништва и нереда. Они решавају све спорове између појединих грађана“.

Као што се из текста види, Наредба разграничава надлежност између народноослободилачких одбора и војних судова. Иако се тешка кривична дела, уперена против Народноослободилачког покрета и његових оружаних снага, као: шпијунажа, издаја, саботажа, паликућство, обавештајна служба, итд., стављају у надлежност војних судова, ипак народноослободилачки одбори имају дужност да их у овоме помажу и са њима сарађују, с тим што је у њихов делокруг рада спадала и борба против криминала: крађе, пљачке, изазивања нереда и разбојништва. Касније, 1943 и 1944 године, када су се народни судови даље развили, још прецизније је одређена стварна надлежност народних и војних судова и проширена надлежност народних судова.

У Објашњењу и упутствима за рад народноослободилачких одбора у ослобођеним крајевима, од септембра 1942 године⁴⁾, прецизирано је ко се сматра народним непријатељем и чија се имовина заплењује у корист народа (активне усташе и њихови помагачи; они који су служили окупатору у ма ком виду — као шпијуни, достављачи, курири, итд.). Нарочито је важно упозорење да се као непријатељи не могу сматрати заведени сељаци и грађани, али „...ако су наоружани, па се војсци не придруже него се одметну и на позив партизанских и добровољачких команди неће да се разоружају но проудже са насиљима, имају се прогласити народним непријатељима, и са њима по ратном закону погуглити“.

Наредбом ВШ о образовању позадинских власти, од септембра 1942 године,⁵⁾ установљен је стални војни суд подручја и постављени задаци војним подручјима — старање о реду и поретку на територији подручја, борба против пете колоне, издајства, паникерства, саботаже, против шпијунаже, итд.

Наредбом Врховног штаба од 29 децембра 1942 године⁶⁾ основани су стални војни судови код НО ударних бригада, партизанских одреда и код позадинских војних власти, са задатком: „...стварања једнообразног судовања на читавој ослобођеној територији, као и

³⁾ Др Леон Гершковић, *Документи о развоју народне власти*, Београд, „Просвета“, 1948, стр. 70.

⁴⁾ Др Леон Гершковић, *Документи о развоју народне власти*, стр. 74

⁵⁾ Др Гершковић, исто, стр. 76

⁶⁾ Др Гершковић, исто, стр. 135, Београд, 1948 год.

код покретних јединица Народноослободилачке војске и партизанских одреда...“ Месна надлежност војних судова „простире се на сва злочина дела која изврше борци, војни и политички руководиоци“, затим за сва злочинства која изврше цивилна лица или непријатељ, ако су ова дела извршена на положају или за време борбе припадника дотичне бригаде, итд. Тач. 4 ове Наредбе одређује иследника при свим војним судовима и даје основна начела судског поступка. Судови су имали по три члана, од којих је један увек био борац. Иследник је обавезан да све пријаве хитно испитује и да са једним чланом судског већа доноси одлуку да ли ће се лице ставити у затвор. Тек када се ствар иследи, приступа се суђењу, коме морају бити присутни сви чланови већа. Иследник је референт на суђењу. По тач. 7 Наредбе смртна пресуда се слала вишем војном суду са материјалом и могла се извршити тек по његовој потврди, сем у случају кад је прекинута веза и кад осуђени није припадник НОП-а. Сви судови морали су месечно слати извештај о своме раду Војносудском отсеку Врховног штаба.

Поменута Наредба може се сматрати као основа организације посебног војног судства, тако да она и заслужује посебну пажњу. Наиме, њу карактерише установа сталног војног суда и његов састав, затим установа иследника за испитивање и установљење кривице кроз ислеђење и изношење кривице пред суд од стране иследника као судског референта, у чему већ имамо и зачетак функције тужиоца (који ће се касније и званично увести) и, најзад, у њој се дају конкретнија упутства за рад иследника и војних судова. У погледу састава и рада судског већа карактеристично је да је трећи члан судског већа увек био један борац и да је политички комесар (који је претседавао војном суду народноослободилачких пролетерских и ударних бригада), као носилац линије Партије у читавом животу јединице, био гаранција за правилно спровођење датих директива о томе кога и зашто треба судити. Увођење борца као трећег члана судског већа у нашим ратним условима је било врло значајно, јер се преко њега уносило у рад војних судова схватање борачке масе у односу на поједине негативне поступке борачког и старешинског састава. То је, уствари, била претеча пороте у раду наших војних судова; то је у нашим ратним условима практично значило повезивање и мобилизацију читавог састава и на овом као и на свим другим питањима из свакидашњег живота и задатака наших јединица (конференције борачког и руководећег састава на којима су се третирали поједина питања, вршиле припреме за разне задатке и сл.). И иследнику су дате врло одговорне дужности. „За иследника треба поставити отреситог и одлучног друга, који је ранијом својом борбом или суделовањем у народноослободилачкој борби доказао своју оданост према данашњој борби те пружа гаранцију да ће ову одговорну дужност савесно испуњавати“ (Тач. 4 Наредбе). Објективност у раду и установљење материјалне истине у односу на кривицу лица које се окривљује били су основни задаци и иследника и војних судова. У тач. 4 поменуте Наредбе каже се следеће: „Треба пазити на

то да се грађани не хапсе на основу непотврђених података, али се могу по потреби привести ради саслушања. У случају да иследник реши да осумњичени има бити затворен, он ће се трудити да што пре прикупи све потребне податке како би случај у што краћем року био зрео за доношење пресуде“. Из овога се види тежња да се грађани поштеде хапшења услед несигурних података, као и одговорност оних који врше таква хапшења.

Рад војног суда, поред осталог, карактерише и његова пуна самосталност у пресуђењу конкретних случајева на основу датог материјала и слободне и равноправне одлуке сваког појединог члана суда. У тач. 6 Наредбе, између осталог, наводи се следеће:

„Након што је расправа завршена, чланови суда одлучују о томе да ли је ствар зрела за пресуду или не. Ако мисле да је ствар дозрела, изрећи ће пресуду, у противном случају одредиће потребне допуне и одређиваће поново суђење... Сви чланови суда имају једнако право гласа. У случају да им се мишљења не подударају, важи оно што закључи већина, но онај члан суда који је остао у мањини мора обавезно своје образложено одвојено мишљење доставити вишем војном суду“. Значи, Наредба третира и питање поступка и истиче принцип усмености, непосредности и јавности.

Нарочито је значајна установа Вишег војног суда и Војносудског отсека при Врховном штабу, и то како због одобрења смртне пресуде припадника Народноослободилачке војске од стране вишег суда, тако и због слава Војносудског отсеку месечних извештаја о раду и свим прекинутим истрагама. У свим овим прописима снажно је дошла до изражаја не само борба за законитост рада војних судова по сваком конкретном случају, него и то да се смртне казне изричу само тамо где су, с обзиром на тежину поступака појединаца, заиста нужне и оправдане. За рад војних судова у овом периоду важно је истаћи и доношење „Фочанских прописа“, које је Врховни штаб донео у Фочи 1942 године („Задачи и устројство народноослободилачких одбора“ и „Упутства за рад народноослободилачких одбора у ослобођеним крајевима“)⁷, јер су се војни судови у проглашењу народног непријатеља, као и конфискацији имовине, користили наведеним „Фочанским прописима“, пошто у овом периоду није било материјално-правних прописа о кривичним делима.

Даља два значајна документа за развој нашег војног судства су „Уредба о судовима части за официре НОВ и ПОЈ“, од маја 1943,⁸) која је укинута маја 1944, и „Уредба о војним судовима“, од маја 1944 године.⁹)

Судови части за официре формиран су код свих штабова бригада, дивизија и корпуса, као првостепени, и при Врховном штабу, као другостепени, јер су све првостепене пресуде ишле на оснажење. Дужност је судова части била: „Да бдију над понашањем, угледом,

⁷) Др. Леон Гершковић, *Историја народне власти — предавања и материјали*, стр. 117—118, „Народна књига“, Београд, 1954 г.

⁸) *Зборник II*, Билтен ВШ бр. 28/43, стр. 273

⁹) Брошура (Уредба није штампана у зборницима)

држањем и поступцима свих официра у свим приликама, оцењујући да ли је то све у складу са чашћу официра и циљевима народноослободилачке борбе“. Судска већа од пет чланова изрицала су следеће казне: уклањање са положаја, лишење чина и смртну казну. На тај начин, официри су били изузети испод суђења постојећих војних судова.

Уредбом о војним судовима од маја 1944 године укидају се војни судови части, затим војни судови команди подручја, бригаде и одреда, а установљавају се: војни судови корпуса, војни судови корпусне војне области и Виши војни суд код Врховног штаба НОВ и ПОЈ. Надлежност Вишег суда била је суђење по важнијим делима ратних злочинаца и кривичним делима виших официра и генерала Народноослободилачке војске (по одлуци ВШ може судити и за свако дело за које су надлежни војни суд корпуса и корпусне војне области). Виши војни суд могао је да има више већа, која су могла бити стална (на пример, код главних штабова или штаба кога корпуса) или за поједини случај. Већа је постављао Врховни штаб на предлог претседника суда који је био уједно и шеф Војносудског отсека Врховног штаба.

Војни суд корпуса сачињавала су судска већа, од којих се једно формира код штаба корпуса, а по једно код сваке дивизије, а могла су се формирати и код појединих бригада које су вршиле неки самостални задатак.

Војни суд корпусне војне области по потреби је могао образovati своје веће и при појединим командама дивизије. Претседник војног суда корпуса, који је уједно био и претседник војног суда корпусне војне области, старао се о једнообразности судовања. У послу га је замењивао потпретседник. Претседника и потпретседника војног суда корпуса постављао је Врховни штаб на предлог Главног штаба, а остале чланове војних судова и њихове заменике штаб корпуса. Главни штаб је имао свој војно-судски одсек. Уредба предвиђа при судским већима секретара — по могућности стручњака.

По чл. 12 Уредбе, војни судови су били надлежни да суде за ратне злочине, дела народних непријатеља, кривична дела војних лица и ратних заробљеника, док се у чл. 13—15 дају детаљнија објашњења за наведене деликте. Чл. 16 Уредбе предвиђа судске казне и заштитне мере, и то: „а) строги укор; б) имовинску казну (новчана, у нарави, и делу); в) изгон из пребивалишта; г) лишење чина, односно звања; д) уклањање с положаја; њ) присилан рад у трајању од месеца дана до две године; е) тешки присилни рад у трајању од месеца дана до две године, па и више, и ж) смртну казну. Уз ове казне може суд изрећи и губитак војничке части, губитак грађанске части за одређено време или за увек, те конфискацију имовине“. Казне присилног рада и изгон из пребивалишта, тешког присилног рада и имовинска казна, могле су се изрећи условно за време од 6 месеци до две године.

Уредба је предвиђала да се при сваком судском већу војног суда постави војни истражитељ који је водио истраге, а по потреби

су се код појединих бригада, односно команди места могли постављати иследници који су водили извиђаје.

Иследник је дефакто добио и дужност војног тужиоца (и ту га први пут имамо у прописима ВШ), јер је после завршене истраге подизао писмену оптужницу и заступао је на судској расправи. Значај ове Уредбе је и у томе што је донела значајне кривично-процесне одредбе (забрана притварања лица без проверених података, оптужност поступка пред судом, спровођење начела усмености, непосредности, материјалне истине и слободне оцене судских доказа при доношењу судске одлуке, затим узимање отежавајућих и олакшавајућих околности, право оптуженог на одбрану, итд.).

Уредба о војним судовима од маја 1944 године дефинитивно оформљава наше војно правосуђе како у његовом организационом погледу, тако и у разради материјално-правних и формално-правних прописа по којима судови раде. Члан 13 Уредбе даје дефиницију ко се има сматрати ратним злочинцем, чл. 14 — ко се има сматрати народним непријатељем, док чл. 15 даје опис кривичних дела војних лица и набраја их (на пример: невршење или немарно вршење војне службе из кога извире већа штета за целину; неиспуњење наређења; пасивни отпор који иде на слабљење војне силе; напуштање стражарске дужности; дезертерство из народне војске; намерно уништење борбене способности своје или другог; кварење и отуђивање војне опреме и оружја; злоупотреба у дужности; подношење лажних извештаја; повреда чувања важне војничке тајне; ширење лажне непријатељске пропаганде; сурово поступање с народом; затим, силовање, пљачка, крађа, превара, палеж, итд., итд.).

Важно је истаћи да је војни суд, по чл. 17 Уредбе, могао изрицати условне осуде, тј. за време од 6 месеци до две године одлагати извршење изречене казне присилног рада, тешког присилног рада, изгона из пребивалишта и имовинске казне, и да је — ако осуђеник током времена на које му је казна условљена не би био кажњен за ново кривично дело, сматрано да казна није ни изречена. Суд је, по члану 29 Уредбе, такође био обавезан да одмах по изрицању смртне казне достави пресуду са свим списима и кратким рефератом на одобрење Вишем војном суду, односно његовом надлежном већу, који је пресуду нижег суда могао одобрити, преначити или укинути. Међутим, смртна казна се могла извршити тек по одобрењу Вишег војног суда, изузев ако нема везе и вероватности да ће се она скоро успоставити. У таквом случају могло је веће војног суда при корпусу, односно корпусној војној области, наредити извршење смртне казне, с тим што је било обавезно да накнадно шаље цео материјал на увид Вишем војном суду са образложењем зашто се тако поступило. Казна лишења чина, односно звања официра, такође се није могла извршити пре него што је одобри Виши војни суд.

По чл. 31 Уредбе, Врховни командант НОВ и ПОЈ могао је својом наредбом, а на предлог Вишег војног суда, амнестирати лица која су осудили војни судови, ако то заслужују, помиловати опраштањем казне у целости или њеним снижењем, обуставити покре-

нути поступак, а ако поступак није покренут наредити да се и не покреће.

Уредба о војним судовима од маја 1944 године укинута је „Законом о уређењу и надлежности војних судова“ који је 24 августа 1945 донела Привремена народна скупштина ДФЈ. Тада су по јединицама постављени првостепени и другостепени војни судови (по командама одређеног ранга), а у Врховном суду ДФЈ — Војно веће. Касније, Законом од 17 јула 1946 године,¹⁰⁾ установљен је Врховни војни суд, док су, коначно, по „Закону о војним судовима“ од децембра 1947 године,¹¹⁾ формирани првостепени војни судови са територијалном надлежношћу.

Одлуком Претседништва АВНОЈ-а бр. 133 од 3 фебруара 1945 године установљено је Јавно тужиштво ДФЈ. У склопу Јавног тужиштва установљено је Одељење Јавног тужиштва за ЈА — на челу са помоћником јавног тужиоца који је био војно лице. Ово Одељење је непосредно руководило тужиштвима јединица која су формирана по дивизијама и вишим командама. Војна тужиштва су подизала и заступала оптужнице код војних судова, улагала правне лекове и имала иследну службу непосредно преко својих или других иследника. „Закonom о војном тужиштву“, од децембра 1946 године, поред наведених задатака, војно тужиштво је, по чл. 1 „Закона“, „орган за вршење надзора над правилним извршавањем закона од стране свих органа Југословенске армије“. Овим „Закonom“ војно тужиштво је издвојено из састава Јавног тужиштва, а формирано је Војно тужиштво ЈА, као самосталан орган које руководи подређеним војним тужиштвима.

На основу анализе наведених прописа, који се односе на развој и задатке органа војног правосуђа у Народноослободилачком рату и на њихову примену, посматрану кроз решавање конкретних случајева, као и многих других драгоцених података, може се дати објективна оцена законитости у њиховом раду и кроз тај рад сагледати сва ширина политичке платформе Народноослободилачког покрета, сва хуманост и борба за сваког грађанина који је био заведен од стране окупатора и домаћих квислинга, затим свестрана брига за сваког припадника НОП-а који погреша (јер су таквима изрицане само васпитне казне, сем за најтеже деликте). Ту се, међутим, може уочити и сва оштрина и немилосрдно обрачунавање са свим непријатељима наше борбе за национално ослобођење (којима су, с обзиром на интересе нације у непоштедној борби на живот и смрт против окупатора и свих његових свесних помагача, изрицане сурове казне). Војни судови су тај тежак и частан задатак доследно извршили. Њихове пресуде су баш због тога и таквог спровођења линије Партије у борби против непријатеља на терену и разних грешака појединих припадника наших јединица јачале и снажиле Народноослободилачки покрет, односно њихове оружане снаге. То је, по нашем схватању,

¹⁰⁾ Службени лист ФНРЈ бр. 58 од 19.VII.1946

¹¹⁾ Службени лист ФНРЈ бр. 105 од 10.XII.1947

прва и основна карактеристика нашег војног судства као борбеног правосудног органа наше Револуције. Но, без обзира на то што је наша Револуција спровођена у врло тешким условима окупације земље и њене распарчаности од стране окупатора и квислиншких елемената, и што су се окупатор и домаћи издајници служили најокрутнијим мерама и терором против свега што је било честито и није хтело продати туђину своју националну част и понос, наши војни судови су у суђењу онима који су терећени као непријатељи народа ипак били дубоко објективни и строго су водили рачуна о томе да се испитивањем сваког конкретног случаја дође до материјалне истине, да се објективно установи тежина кривице, односно одговорност за учињене преступе и да се на основу свега тога изрекну одговарајуће и праведне казне. Ево шта се у том погледу каже у тач. 9 „Упутства о пословању војних судова“ (Пословнику), издатом од стране Војносудског одељења Врховног штаба 8 септембра 1944 године: „Војно судовање искључује сваку самовољу и незаконоће. Народ и војска имају поверење у војне судове и то поверење треба стално гајити. У ту сврху ће војни судови, где год је то могуће, одржавати јавна суђења у присутности народа и војске, те писмено или на зборовима саопштавати своје пресуде с образложењем. То нарочито важи када се суди народу добро познатим ратним злочинцима и народним непријатељима“. Према томе, *законитост је, по нашој оцени, била друга карактеристика рада наших војних судова* током Народноослободилачког рата.

Када се говори о раду наших војних судова у току рата — важно је истаћи и *начело јавности* — које је било једно од основних одлика у раду судова. Ту је, иако у ратним условима, вршена јавна контрола рада војних судова, који су — као и народни судови — имали огроман политичко-васпитни утицај у народу у погледу развијања будности, разгарања патриотизма, раскринкавања непријатељских и петоколонашких елемената, итд. А то значи да је *јавност трећа основна карактеристика рада наших војних судова* у рату.

Казне које су изрицали војни судови, сем окорелим народним непријатељима и истакнутим сарадницима окупатора, биле су поправне — васпитне. Поправне казне су изрицане и припадницима партизанских јединица, уколико се није радило о тежим злочинима издаје, дезертерства непријатељу, разбојништву (за које су изрицане и смртне казне, и сл.). Казна је индивидуализирана, а у одређеним случајевима — иако у ратним условима — условљавана. Било је и таквих случајева да се појединим припадницима НОП-а условљавала и смртна казна. То је све чинило да су казне имале значајну политичко-васпитну улогу и да је углед војних, као и народних, судова био огроман. У извештају Главног штаба НОВ и ПОХ — Војносудско одељење бр. СА 65/44 — наводи се следеће: „15 августа ове године (1944) једна четничка група напала је кажњенички логор у шуми Пролог и растерала га. Од свих кажњеника које су четници позвали да иду са њима само су две девојке пристале на позив, док су остали кажњеници одбили да иду с четницима и пријавили се

команди подручја да издржавају даље своју казну. Чак се вратила и Ката Косијер из Утолице која је због сарадње са четницима била осуђена на 3 године присилног рада¹²⁾ А таквих и сличних примера је било више током рата. *Хуманост и поступност у изрицању казни*, а кроз то њихово снажно васпитно-политичко дејство у народу и јединицама је *четврта битна карактеристика нашег војног судства* у рату.

Сумирајући све што је напред речено можемо закључити да су револуционарност, објективно утврђивање материјалне истине и правичност судских казни и њихова пуна сврсисходност биле основне смернице у раду органа војног правосуђа у борби против непријатеља НОП-а и криминала уопште. Значи, непошtedна борба против непријатељских елемената и разних штеточина, с једне, и борба за преваспитавање грађана, поштовање и обезбеђење њихових права, с друге стране. А то је управо оно на чијим драгоценим искуствима — повезано са нашом поратном праксом — морамо стално васпитавати наше кадрове у погледу задатака из сектора војног правосуђа. Наиме, основно је да се судске и остале казнене мере употребљавају само онда када је то заиста нужно, оправдано и целисходно. То све, даље, показује да је тежиште бриге за људе васпитни рад — да људи не греше или што мање греше и да им се у овом погледу благовремено и конкретно помаже. Тако је рађено у Народноослободилачком рату, тако и данас ради и ово правилно схвата огромна већина старешинског и осталог састава наше Армије.

¹²⁾ Др Леградић и др М. Бесаровић, *Народни судови и јавно тужништво у новој Југославији*, стр. 36—37